

ELS “XIQUETS DE RÚSSIA” D’OLIVA¹

VICENT GIRAU MESTRE
 VICENT ESTRUCH SANTACATALINA
 VICENT MALONDA MESTRE
 CONSUELO MIÑANA ESCRIVÀ
 JOAN RAMON MORELL GREGORI
 PURA PEIRÓ BERTOMEU
 JOSEP SENDRA MOLIÓ
 VICENT BARRERES MARTÍNEZ

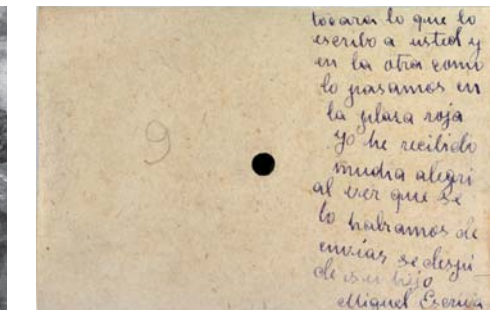
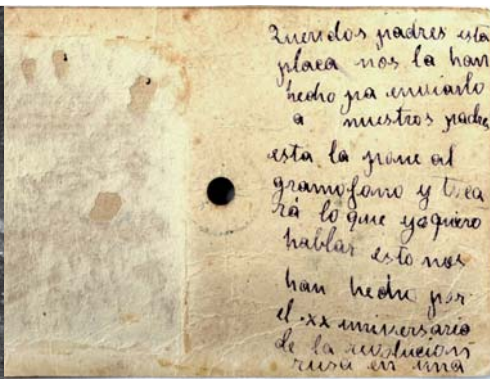
Introducció

El 21 de març de 1937, quinze xiquets d’Oliva, de famílies de diferents adscripcions polítiques d’esquerra (comunistes, socialistes, ugetistes, anarquistes...), embarquen com a evacuats de guerra cap a la Unió Soviètica. Tots ells esperen tornar al cap de poc de temps, al final de la guerra. Però no podrà ser. Els seus destins, alguns d’ells tràgics, i els de les seues famílies, són un altre capítol amarg de la llarga i cruel postguerra espanyola.

Foto col·lectiva a Artek amb els xiquets d’Oliva assenyalats segons les indicacions d’Antonia Albero. La foto també es va publicar a *El País Semanal* el 23 de setembre de 2001 en un reportatge anomenat *Los últimos niños de la guerra*.

¹ Aquest article és la redacció d’una comunicació presentada al Congrés Internacional del Projecte Europeu “Paisatges de guerra”, l’esdeveniment final del qual va tindre lloc a València els dies 28 i 29 de maig de 2009.

Anvers i revers de les targetes enviades pels xiquets des de l'URSS. No s'aprecien en la foto els solcs -com en els discs - on hi ha gravada la veu del xiquet. El text de la postal és de Miguel Escrivà Costa.

La primera de les expedicions de xiquets espanyols a l'URSS, organitzades pel "Ministerio de Instrucción Pública", va eixir de València el 21 de març de 1937, a bord del mercant *Cabo de Palos*, amb un total de setanta-dos xiquets de diverses procedències (50 madrilenys refugiats en les colònies escolars valencianes i catalanes, andalusos de Màlaga i d'Almeria i d'altres xiquets d'Almoradí i Novelda). Una dada que crida l'atenció: el 20% del total del contingent eren d'Oлива: dotze xiquets i tres xiquetes.

Disposem de documents gràfics (cartes, targetes postals) i de conversacions enregistrades amb alguns d'aquells antics olivans encara supervivents. Records de la vida al poble en un període convuls, vista amb ulls de xiquet: alguns encara es recorden saludant els avions. Tots ells recorden la ubicació de la seu local de la UGT, on els pares parlaven de política i on es va discutir la idea d'enviar alguns dels fills a la Unió Soviètica, vista en aquells moments com un exemple de societat avançada i solidària, per assegurar-los un benestar i uns estudis als quals ací no podien aspirar. I també, en les cartes i en les conversacions enregistrades, records de la vida a la Unió Soviètica, de l'educació revolucionària, de la segona guerra mundial, de Samarkanda o del setge de Leningrad.

Uns documents especialment interessants són sis targetes postals amb enregistraments sonors incorporats, enviades a finals de 1937 des de l'URSS a dos famílies d'Oлива. Ens consta que són uns documents quasi únics, i estem convençuts

que contenen les veus de dos dels xiquets evacuats amb salutacions als pares, però, sense una restauració prèvia, no es pot comprovar, perquè no es troben en condicions de ser reproduïts.

A continuació oferim una narració, confegida amb dades extretes de diverses fonts, de les ventures i desventures dels "xiquets de Rússia" d'Oliva. Seguida de la relació dels xiquets evacuats d'Oliva, amb informacions sobre ells i les seues famílies, i una descripció de les targetes postals ja esmentades.

D'Oliva a Ialta

Una de les narracions més lúcides obtingudes és la de Camelia Primo. Encara recorda el 7 de març de 1937. L'autobús amb els quinze xiquets evacuats d'Oliva va eixir de la plaça de l'Ajuntament. A València van ser internats, juntament amb altres xiquets d'altres procedències, fins al seu embarcament, el 21 de març, a bord del *Cabo de Palos*. El mercant va navegar fins a Cartagena, on havia d'ajuntar-se-li un vaixell de guerra per a donar-li protecció en el seu viatge. El vaixell de guerra no es va presentar, i el *Cabo de Palos* va salpar sol, aprofitant la mala mar i la nit per a passar prop de Mallorca, en mans de l'exèrcit sublevat, sense ser interceptat. La resta del viatge va ser tranquil·la, no van ser atacats per mar ni per aire. Els xiquets van ser instal·lats en cabines de dos, tres o quatre places. El menjar era bo, l'ambient també, el temps i la mar es van mantenir acceptables. Passant per Istanbul van veure "vaixells feixistes" (carta del xiquet Miguel Escrivà a la família). El vaixell va tocar terra a Odessa, a la Mar Negra, i des d'allí, sense desembarcar, van continuar viatge a Ialta, a la península de Crimea, on van arribar el diumenge 28 de març. Els esperava una festiva recepció popular.

Fotos col·lectives dels xiquets espanyols, amb l'uniforme de pioners i d'excursió. Facilitades per la família de Manuel Escrivà Mateo.

Artek

A Ialta els van fer una revisió mèdica i els van repartir roba nova. Després els van transportar en autobusos al "camp de pioners" d'Artek. El camp d'Artek estava format per una sèrie de palauets, antigues residències aristocràtiques d'estiu, i es considerava el millor de la URSS, un premi per als millors estudiants de la Unió, que van rebre els seus nous companys espanyols amb flors a les mans.

Foto col·lectiva dels xiquets espanyols, amb l'uniforme de pioners i d'excursió, facilitada per la família de Vicente Forrat Moncho.

Fotos col·lectives dels xiquets espanyols, amb l'uniforme de pioners i d'excursió. Facilitades pels familiars de Miguel Escrivà Costa.

Van viure a Artek més de quatre mesos. Els van fer un examen i els van distribuir en classes segons els nivells. Els havien acompanyat mestres espanyols (alguns testimonis donen els noms de José Cerdán, Juan Magal i Alberto Sánchez, pintor que els donava dibuix), i infermeres (la senyoreta Libertad,...). Simultàniament, mestres locals els ensenyaven el rus.

Trasllat a Moscou

Els entrevistats recorden aquesta època com unes llargues vacances que van durar fins a finals d’agost, quan els traslladaren a Moscou, a la llar infantil núm. 7 del carrer Pirogosvskaia. Era un centre esplèndid on anaven a parar sobretot els fills de dirigents comunistes. Hi havia setze llars infantils d’acollida: onze en diferents llocs de la Federació Russa i cinc a Ucraïna. En general ocupaven antigues residències aristocràtiques. La núm. 7 del carrer Pirogosvskaia havia estat ambaixada del Vietnam i ara hi vivien un centenar de xiquets espanyols de les diverses expedicions (n’hi va haver tres entre 1937 i 1938). A mesura que aprenien el rus, passaven a estudiar només amb mestres russos. Els mestres i les infermeres vinguts amb ells d’Espanya se’n van tornar en febrer de 1938.

Part dels xiquets van viure al carrer Pirogosvskaia fins al 1940, els altres fins al 1941. Tots van ser escolaritzats; tenien assistència mèdica, practicaven gimnàstica i esports; podien aprendre ballet, música, interpretació o pintura. A l’estiu, en vacances, visitaven museus, aprenien a patinar, es banyaven en rius i llacs i feien excursions i campaments amb altres xiquets russos. Cada dissabte hi havia sessió de cine.

Van mantenir correspondència fluïda i regular amb les seues famílies fins al final de la guerra civil.² Després, durant anys, van perdre tot contacte amb el poble; a l’Espanya de la postguerra no era possible mantenir correspondència amb la Unió

Xiquets evacuats a l’URSS, probablement al menjador de la casa de xiquets del número 7 del carrer Pirogovskaya, a Moscou. Fotografia facilitada per la família de Vicente Forrat Moncho.

Xiquets espanyols evacuats al museu de la República espanyola a Moscou. Fotografia facilitada per la família de Vicente Forrat Moncho.

² Disposem de tota la correspondència que van mantenir des d’un primer moment Miguel Escrivà Costa i son pare. També en tenim de Manuel Escrivà Mateo i la seua família. En aquestes cartes trobem informació del viatge, dels primers anys a l’URSS, i també de la vida quotidiana a Oliva durant la guerra civil.

Soviètica.³ Més tard hi van ajudar familiars i amistats exiliats o emigrats a tercers països: els Estats Units d'Amèrica, Venèçuela, França.

En una de les seues cartes, Miguel Escrivà fa una descripció de la casa on viu. Miguel tenia 11 anys quan va marxar d'Oliva. Escriu:

“Vivimos en una casa muy grande, muy bonita, con el suelo de parquet. Arriba hay una habitación donde duermen las chicas y abajo otra donde duermen los chicos. Abajo está el comedor y la cocina. Hay una sala para las fiestas y otra donde vemos cine y hacemos teatro. También disponemos de una biblioteca y de diversas salas de estudio, una para cada curso. Hay un despacho para el director; un cuarto para guardar la ropa y otro donde está el teléfono. Hay también una enfermería y un patio para jugar”.

Els dies passen regularment: de matí desdejunen i se'n van a escola. Al principi tenen encara mestres espanyols i molts dels llibres de text estan traduïts al castellà (sense contactes parlats amb el poble, acabaran perdent la llengua materna), però en acabar la primària ja no hi ha mestres espanyols i els integren en classes amb alumnes russos. A migdia tornen a la casa, dinen i fan dos hores d'estudi. Després, fins a l'hora de sopar, es dediquen a activitats lúdiques: ball, música, gimnàstica, tocar algun instrument.

La separació: Leningrad

En 1940 es produeix la primera separació dels ja adolescents. Alguns d'ells són enviats a Leningrad per cursar estudis de formació professional. Va ser el cas dels olivans José Barreres Cots, Miguel Llàcer Cañamás, Vicent Climent Trodonda, Miguel Pascual Parra, Antonia Albero Martínez... Els altres continuen els estudis a Moscou. Per primera vegada els xiquets provinents d'Oliva se separen, alguns d'ells per no tornar a veure's mai més.

Segons Camelia Primo Grau, de cent cinquanta xiquets traslladats a Leningrad per fer estudis de formació professional, només tres van sobreviure al setge de la ciutat per l'exèrcit alemany. Molts d'ells no tenien edat suficient per allistar-se, però la van falsejar.⁴

L'evacuació de Moscou

Del 16 al 19 d'octubre de 1941 l'exèrcit alemany avança sobre Moscou. Són dies de pànic. Els joves espanyols del carrer Pirogovskaia són evacuats a principis de novembre, en plena nit.

Manuel Català Martínez, José Català Escrivà, Miguel Escrivà Costa, Vicente Forrat Moncho, Higinio Granell, Camelia Primo Grau, Rosario Bolinches Sala i altres

³ Després d'anys d'incomunicació, els contactes van començar a restablir-se a partir de 1948. El retorn, que s'hauria d'haver produït només acabar la guerra espanyola, fou impossible. L'Espanya franquista no mantenia relacions amb la Unió Soviètica. El Komintern, influenciat pel Partit Comunista Espanyol, no era partidari que els xiquets, començats a formar com a bons tècnics soviètics, tornaren a una Espanya governada per feixistes.

⁴ En diverses pàgines d'internet sobre els xiquets de Rússia que hem consultat les edats dels que van morir a Leningrad no són correctes, com hem comprovat en les partides de naixement conservades a Oliva. En algunes d'aquestes partides de naixement trobem l'anotació 'rus' al marge del document.

ixen de Moscou en tren. Al poc d’eixir, un intens bombardeig alemany els obliga a amagar-se en un bosc; el fet es repetirà durant el seu llarg viatge de setmanes cap a l’Àsia. Constantment el tren en què viatgen ha de deixar pas lliure i prioritari als combois militars. Passen dies sencers immobilitzats. Altres vegades són atacats per l’aviació i l’artilleria enemigues. La neu ho cobria tot, les temperatures eren de 30 a 40 graus sota zero. L’aigua, els aliments i els medicaments van començar a faltar, i es van produir les primeres baixes entre els xiquets.

Mentre els trens militars es dirigien al front, cap a Stalingrad, carregats d’armament i de soldats, o en tornaven plens de ferits, els xiquets més grans intentaven trobar aliments per a la resta. Espectadors forçats de la guerra, veien passar sobre ells les anades i tornades dels avions.

Refugiats a Samarkanda

A poc a poc arriben als Urals. Fan nit en una escola on els donen de menjar. El fred és intens, de fins a 45 graus sota zero.

Arribats finalment al seu destí, Samarkanda, els esperen temps difícils. El país està en guerra. Passen fam, fred i tot tipus de penalitats, però molts d’ells continuen estudiant, alternant estudis i faena. Camelia Primo aprén un ofici i treballa en les fàbriques de guerra. Guanyen sous miserables, però imprescindibles, perquè les seues pensions no arriben de Moscou. Així i tot han de donar gràcies, almenys menges de calent un dia a la setmana. Hi ha qui cau malalt i sobreviu gràcies a les atencions dels propis companys, és el cas de Miguel Escrivà Costa.

Els destins diversos dels “xiquets de Rússia”

Arribada la pau, tornen a Moscou a acabar les respectives carreres. Si bé els estudis són gratuïts, després han de treballar durant tres anys per a l’Estat, i desplaçar-se allà on aquest els envie. Els antics companys es van dispersar per l’URSS.

Alguns d’ells, ara ja adults, podran tornar a veure la família, amb visats aconseguits des de finals dels anys 50 a través de l’ambaixada francesa. Alguns van trobar faena a la seua terra i s’hi van quedar. Altres no en van trobar, o no van ser ben acollits, i se’n van tornar a l’URSS. Altres, davant de dificultats diverses, ni ho van intentar.

Anomenats “els espanyols” a l’URSS, i ací “els russos”, van ser uns damnificats especialment oblidats de la guerra civil i de la postguerra.

RELACIÓ DELS XIQUETS EVACUATS D’OLIVA

1. Antonia Albero Martínez (Biar, 1926 –viu encara, a Benidorm)

Filla de Tomás Albero Torres. C/ Gabriel Ciscar, 107. Son pare tenia un bar, amb la foto d’Azaña i la bandera republicana. De tendència republicana, després es va afiliar al PC. Fou conseller de la Comissió Gestora Municipal en maig de 1938. Primer va ser condemnat a 30 anys i després afusellat a Gandia el 7-8-1939.

Com la mateixa Antonia reconeix, son pare volia fer d’ella “una dona de profit”. Era la major de les germanes.

Rosario i Consuelo Bolinches Sala, a València, mentre esperaven el vaixell *Cabo de Palos* que portaria a Rosario a l'URSS, en l'any 1937. Fotografia facilitada per Consuelo Bolinches Sala.

Rosario Bolinches Sala amb l'uniforme de pionera a Artek. Fotografia facilitada per Consuelo Bolinches Sala.

Rosario Bolinches Sala amb el seu fill Alejandro, "Sasha", a l'URSS. Fotografia facilitada per Consuelo Bolinches Sala.

2. José Barreres Cots (1924-1944)

Fill d'Antonio Barreres Romero i Isabel Cots Llàcer. C/ St. Antoni, 21.

Enviat a Leningrad per continuar els seus estudis, es va allistar voluntari a l'exèrcit soviètic. Va combatre en el 1048 Regiment d'infanteria amb el rang de sergent. Va caure en el front en 1944.

3. Rosario Bolinches Sala (1924-Rússia,1983)

Filla de José Bolinches Barber i Rosario Sala Femenia. Son pare era de la UGT abans de 1936, però durant la guerra s'afilià a la CNT i va ser membre del Consell Municipal, integrant de diverses comissions d'Obres Públiques/Instrucció. Va ser afusellat a Sueca, el 20-07-1939.

Rosario va estudiar i exercir de metgessa.

4. José Català Escrivà (viu a les Balears)

Fill de José Català Benavente. C/ St. Joan, 6-1^a. Son pare fou vocal del Comitè revolucionari i del Comitè d'enllaç PSOE-PC. Va formar part del Consell Municipal com a conseller d'Abastos. Va ser afusellat a Paterna el 2-11-1939.

José Català (fill) va estudiar enginyeria de construccions elèctriques a Moscou.

5. Vicente Climent Trotonda (1924-19..)

Fill de Francisco Climent i de Rogelia Trotonda. Travessera del C/ Major, 2.

Estudià a l'Escola d'Arts i Oficis de Leningrad. Es presentà com a voluntari per combatre en la defensa d'aquesta ciutat soviètica. En descobrir que era menor d'edat no ho permeteren, i desaparegué, posteriorment, després d'allistar-se a l'exèrcit polonés.

Miguel Escrivà Costa, xiquet, en una foto d'Ibàñez de Gandia.

Miguel Escrivà i la seua família a l'URSS.

6-7. José María i Norberto Doménech

Fills de José María Doménech Morant que, en juny de 1937, és nomenat Inspector d'Ordre Públic i cap de la Policia Municipal. Va ser afusellat a Paterna en 1944. Vivien a la carretera de Dénia, 35.

8. Miguel Escrivà Costa (1925-2007)

Fill de Miguel Escrivà Sempere (afiliat a la UGT) i Consuelo Costa Collado. C/ Serrans, 10. Son pare l'envià a l'URSS per a donar-li estudis. Era el major dels germans. Va estudiar enginyeria agrícola

9. Manuel Escrivà Mateo (1925-1949)

Fill de Domingo Escrivà Peiró i Isabel Mateo Ferrer. C/ de l'Església, 22. Son pare era membre d'Izquierda Republicana i alcalde d'Oliva durant la República en 1931 i

Manuel Escrivà Mateo, xiquet, abans de ser evacuat a l'URSS.

Manuel Escrivà Mateo, de jove. Va morir de tuberculosi en 1949.

Vicente Forrat Moncho

Recordatori del traspàs de Vicente Forrat,
la dona i el fill.

1936. També fou el representant d'Oliva en les reunions informatives sobre evacuats que es van fer a València entre finals del 36 i principis del 37. Formà part de tots els Consells Municipals fins al final de la guerra.

Manuel Escrivà mor a Crimea, de tuberculosi, en 1949, mentre son pare estava exiliat a Bufarik (Argèlia).

10. Vicente Forrat Moncho (1921-1957?)

Fill de Vicent Forrat Verdú i María Moncho Parra. C/ Guillermoti, 7.

Casat amb un altra xiqueta de Rússia, de Baracaldo, i mort en un accident de moto amb la dona i el fill.

11. Higinio Granell (.....-2002)

Fill d'Higinio Granell Garcia. C/ Madrid, 16. Son pare era membre del Consell Municipal durant la guerra, des de febrer de 1937 fins el 1938. Va ser president provisional del Consell durant moltes sessions, i molt actiu en el control de la gestió de l'administració municipal. Son pare va ser afusellat a Sueca el 20-07-1939.

Higinio (fill) va tornar a Espanya a finals dels 50, però, com que no va trobar faena, se'n va tornar a l'URSS.

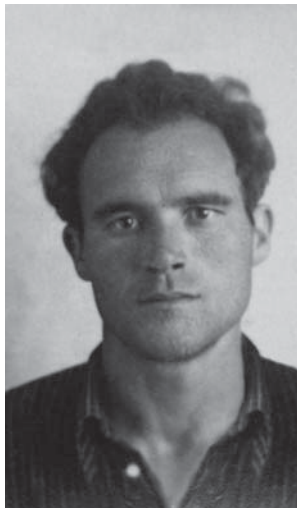
12. Miguel Llácer Cañamás (1924-1944)

Fill d'Antonio Llácer Parra i Isabel Canyamás Mayans. C/ Sant Anna, 2.

Enviat a estudiar a l'Escola d'Arts i Oficis de Leningrad, on va combatre, i, durant l'evacuació de la qual, fou ferit mortalment.

Camelia Primo Grau i Rosario Bolinches Sala

Vicent Sanchis Martínez

13. Miguel Pascual Parra (1923-19...)

Fill de Miguel Pascual Barreres i Clara Parra Font. C/ Lenin, 4.

El germà del seu pare, Domingo Pascual Barreres, era secretari del grup comunista a Oliva.

Va estudiar a l'Escola d'Arts i Oficis a Leningrad. Va morir durant la defensa de la ciutat.

14. Camelia Primo Grau (Cullera, 1-08-1924 - viu a València)

Filla de Julio Primo López. C/ Guillermoti, 2. Son pare era anarquista i membre del Consell Municipal (encarregat de vivenda) en 1938.

Va estudiar enquadernació a Moscou, però també va estar empleada en diverses fàbriques com a treballadora industrial.

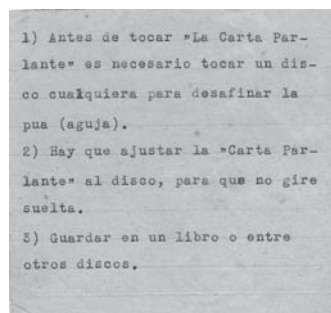
15. Vicente Sanchis Martínez

(1924-viu a Oliva)

Fill de Vicente Sanchis Alemany i Isabel Martínez Llorca. C/ Sant Miquel, 25.

LES TARGETES POSTALS

De la correspondència que hem esmentat, cal destacar, per la seua particularitat, l'existència d'unes targetes postals, sis en total. Són targetes que estan concebudes com a suport de gravació de missatges

Instruccions que acompanyaven les targetes postals "parlants", on es podia sentir la veu gravada de cada xiquet.

Oliva, Alacant, Almoradí, Elx, Novelda, Oriola i Vilches (Jaén). Resulta curiós que els destinataris d'Oliva siguen els més nombrosos, per damunt dels de Madrid o Barcelona.

D'aquestes targetes sonores, de les quals molts n'han sentit a parlar però que pocs han vist, ens atrevim a dir que possiblement són úniques. Hi ha testimonis que afirmen haver sentit les gravacions amb aparells de reproducció antics. L'estat de conservació és aparentment bo, però no prou per a permetre recuperar els missatges gravats. Pel seu interès històric, hem inventariat les targetes a través del formulari de la web de "Landscapes of war" i fem també una crida a qualsevol institució que pugui fer-se càrrec de la seua restauració.

Les targetes-disc estan dipositades, per cessió temporal dels seus propietaris, a l'Arxiu Municipal d'Oliva.

FONTS UTILITZADES

Entrevistes enregistrades en 2007 i 2008 amb Antonia Albero, Camelia Primo Grau i Miguel Escrivà Costa, evacuats a la Unió Soviètica en 1937.

Entrevistes amb familiars dels xiquets evacuats.

Correspondència entre Miguel Escrivà Costa, evacuat a la URSS, i son pare.

Correspondència de Manuel Escrivà Mateo també evacuat i la seua família.

Arxiu Municipal d'Oliva.

Arxius parroquials d'Oliva.

Arxiu Històric Nacional (Causa general)

ZAFRA, Enrique, HEREDIA, M.C. i CREGO, Rosalía, *Los niños evacuados a la URSS*. Ediciones de La Torre 1989.

GABARDA, Vicent, *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*.

Reportatges del Setmanari "El País": *Los últimos niños de la guerra* (diumenge, 23-09-2001) i *Exilio. La historia olvidada* (diumenge, 12 -01-2003).

VICENT GIRAU MESTRE
VICENT ESTRUCH SANTACATALINA
VICENT MALONDA MESTRE
CONSUELO MIÑANA ESCRIVÀ
JOAN RAMON MORELL GREGORI
PURA PEIRÓ BERTOMEU
JOSEP SENDRA MOLIÓ
VICENT BARRERES MARTÍNEZ